

ANEXA

Ansamblu înainte de restaurare

Ansamblu după restaurare

TURNUL CIZMARILOR – ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE

Ioan F. Pascu

Înconjurat de dealuri mai scunde la sud și est, mai îndepărtate spre nord, Dealul Cetății din Sighișoara a reprezentat locul cel mai adecvat pentru o fortificație medievală, adăugând sistemului defensiv construit potențialul de apărare oferit de teren.

Cu o lungime de 850 de metri, Dealul Cetății, prezintă pante abrupte la vest și nord, este compus din două platouri, fiind mai înalt către apus, unde are 78 de metri deasupra Orașului de Jos, și mai scund către nord-est, unde are numai 30 de metri.

Cea mai veche zonă protejată de fortificații, poate încă de pe la sfârșitul secolului XII, este platoul superior. Inițial aici existau probabil numai de întărituri de pământ și din lemn sau o palancă. Această cetățuie, posibil un castru regal sau poate sediul unui locator de origine germană (ori valonă), a premers primului grup organizat de oaspeți germani.

Stabilirea coloniștilor germani, anterior și ulterior mării invazii tătaro-mongole din 1241, precum și dezvoltarea treptată a așezării, a evoluției sale de la rural la urban¹, în special creșterea rolului jucat de Valea Șaeșului în relația cu Sibiul, a făcut necesară o fortificare mai serioasă, cu o incintă de piatră, la început tot în zona platoului de sus. Cetățuia a avut un caracter autonom și a fost probabil primul nucleu cu fortificații solide după mijlocul secolului XIII.

Spre sfârșitul aceluiași veac, pe măsura afirmării localității și creșterea puterii sale economice, s-a început fortificarea ambelor terase ale Dealului Cetății. Zidul de incintă primește treptat o lungime de 930 de metri, fiind întărit cu 14 turnuri, rezultat al eforturilor întregii comunități, timp de mai multe generații.

Integrat armonios și organic în sistemul defensiv al incintei medievale, Turnul Cizmarilor se află în partea de nord-vest a cetății, într-un punct strategic important, solicitat și pentru o vreme chiar vulnerabil la atacurile venite de la vest sau nord-vest, pe valea Târnavei Mari sau pe așa numitul „drum mare ce duce la Sighișoara”² – altfel cea mai scurtă legătură între Alba Iulia și răsăritul Transilvaniei.

Deși în forma actuală trădează influențe baroce, Turnul Cizmarilor este parte a de centurii de fortificare de la finele secolului XIII. Faptul a devenit certitudine abia

1 Ioan F. Pascu, *Casa cu Cerb. O istorie succintă a celui mai important monument civil din Sighișoara*, în: *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context european*, Cluj Napoca, 2003, p.335.

2 *Documente privind istoria României*, seria C, Transilvania, Veacul XIV, vol. IV, București, 1955, nr. 751, p. 516.

în anul 2002, când monumentul a fost cercetat arheologic prin 3 secțiuni exterioare și tot atâtea interioare.

În primul rând s-a observat că cele mai vechi elemente de cronologie surprinse în perimetrul Turnului Cizmarilor sunt mult anterioare construcției medievale, aparținând perioadei hallstattului timpuriu. Inventarul arheologic al epocii, fragmentar dar consistent și semnificativ, a fost prezent exclusiv în secțiunea poziționată central pe latura de est a monumentului (S. 1), în stratul pe care se așează fundația turnului actual (*având limita superioară în medie la -2,2m de la actualul nivel de călcare*).

Aceste descoperiri nu sunt singurele care documentează o locuire dacică mult anterioară incintei fortificate³, dar până la începutul evului mediu, cu excepția câtorva piese izolate care se pot data cu aproximație în jurul secolului V-VI⁴, nu avem cunoștință de existența altor materiale ce pot documenta o prezență umană constantă în acest lung interval de timp. Dealtfel, pe profilurile din această secțiune (S.1.) este clar vizibil un strat nisipos, galben-verzui, curat, care izolează nivelul preistoric de primele straturi medievale, cu materiale din sec XIV-XV.

Surprinzătoare au fost însă rezultatele săpăturilor din interior, care au pus în evidență existența unui turn mai vechi, de formă patrulateră, nebănuit până acum. Acesta se află în partea de sud-vest a turnului actual, care îl și suprapune parțial pe laturile de sud și vest.

În interior, turnul patrulater are suprafață de 4,5/3,8m, iar zidurile au o lățime medie de 1,5m și sunt foarte bine construite, îngrijit, cu lespezi de piatră de dimensiuni medii și mici, clădite și bine legate pe asize regulate, cu un mortar dur, din var și nisip. Interesant este că deși colțul de sud-vest al turnului patrulater este vizibil cu ochiul liber la exterior, el nu a ridicat până acum nici un semn de întrebare, fiind probabil confundat cu un contrafort, chiar dacă poziția pentru un astfel de element de susținere este ciudată și cu totul atipică.

Cronologic este imposibil de datat cu certitudine acest turn, dar prin planul, dimensiunile și poziția sa se poate presupune că el a făcut parte din prima etapă de fortificare a Dealului Cetății, fiind construit spre finele secolului XIII sau la începutul celui următor, împreună cu Turnul cu Ceas, al Cositorarilor, Aurarilor, Frângerilor, Croitorilor, Lăcătușilor și Dulgherilor, Turnul Frângerilor reprezentând, credem, un model în ceea ce privește fizionomia în elevației a vechiului turnul patrulater.

Având în vedere dezvoltarea breslelor sighișorene, este firesc să presupunem că acestea au avut o legătură directă cu ridicarea sistemului de fortificații, iar cizmarii

3 În acest sens vezi mai ales Gh. Baltag, *Ceramica daco-getică din cetatea Sighișoara.*, în: Marisia, VI, 1976, p. 89-92; idem, *Sighișoara înainte de Sighișoara*, București, 2000, p. 65-67, 72

4 Este vorba de 2 catarama, una găsită la Biserica din Deal cealaltă în apropiere de Casa cu Cerb, probabil de factură gotică – inf. Gh. Baltag; precum și de un mormânt cu doi cai, îngropați la peste 4m lângă colțul de nord-vest al Bisericii din Deal –probabil gepizi avarizați, părere Baltag.

fac parte din lista cu primele bresle atestate la 1376⁵, după cum tot de la ei s-au păstrat și cele mai vechi documente originale – este drept, din perioada 1557-1598⁶.

Existența în formă patrulateră a Turnului Cizmarilor, pomenit în 1522, a durat până la începutul secolului XVII, când se reface pe planul actual în urma bombardamentului efectuat în 1605 de mercenarii principelui Ștefan Bocskai. Evenimentul se poate lega un strat cu puternice urme de arsură, vizibil la interior (în S. 5, pe profilul de vest) -strat ce sub arcul de descărcare al zidului de sud-vest aparținător turnului apare doar în perimetrul turnului patrulater și hexagonal.

În relația dintre Turnul pătrat al Cizmarilor și zidul de incintă pot fi observate două faze distincte. Într-o primă etapă zidul de incintă a coborât de la Turnul Croitorilor și s-a legat de colțul de sud-vest al Turnului Cizmarilor. Dar, dacă aici s-a păstrat nemodificat traseul, altfel s-au petrecut lucrurile la continuare, unde inițial incinta s-a adosat exact pe colțul de nord-est și s-a legat spre răsărit de Turnul Lăcătușilor.

Această incintă, ridicată probabil odată cu turnul, avea 3-4 m înălțime în anii '20-'30 ai veacului XV, când sub amenințarea pericolului turcesc regele Sigismund de Luxemburg obligă comunitățile libere să-și construiască sau să-și întărească propriile fortificații. În acea vreme zidul era prevăzut cu un drum de strajă, prin care erau accesibile crenelurile amenajate pentru arcuri și arbalette⁷. Existența drumului de strajă este dovedită de un pilot descoperit la exterior, în colțul de nord-est al turnului hexagonal, pilot care se țese cu incinta amintită. La sfârșitul secolului al XVI-lea, odată cu refacerea turnului în planimetria sa actuală, o porțiune din incinta de legătură cu Turnul Lăcătușilor, mai precis cea aflată în interiorul construcției hexagonale a fost demantelată pentru a mări spațiul funcțional, destinat nu doar activităților militare ci și unora strict economice. Cota demantelării nu a putut fi surprinsă în săpătură, dar în una dintre secțiuni (S.6) a fost clar evidențiată amprenta zidului dezafectat.

În ultimul deceniu al secolului XV sunt documentate ample lucrări la zidurile cetății⁸, în urma cărora o parte au fost înălțate până la 5-6 m, iar altele au fost repositionate. Este vremea în care la 1 m. spre vest de la colțul de nord-est al turnului patrulater se adosează un al doilea zid de incintă, care îl înlocuiește pe cel dintâi, dar pe o altă traiectorie, ce pornește spre sud-est iar apoi se întoarce spre est, legându-se de același Turn al Lăcătușilor. Această a doua incintă are la elevație o lățime de 1,2m, cu un decroș pe ambele laturi de 0,2m, aflat la aproximativ -0,5m de nivelul interior de călcare, cotă ce poate fi bănuită ca nivel de călcare pentru secolele XIV-XV și, implicit, pentru turnul patrulater.

Talpa de fundare pentru acest zid a fost observată numai la exterior (în S.3),

5 Gernot Nussbächer, *Documente privind meșteșugurile din Sighișoara. Catalog de documente 1376-1598*, Brașov, 1998, p. 15.

6 *Ibidem*, p. 6.

7 *Topografia...*, p.51.

8 *Ibidem*, p. 53.

unde se află la 1,8m de la nivelul de călcare (-5,04m/w)⁹.

Constructiv se poate spune că noul zid a fost ridicat pe arce de descărcare¹⁰ umplute și așezate într-un nivel de cultură (imprecizabil din cauza intervențiilor moderne și contemporane), pe un sol de culoare neagră, a fost clădit exclusiv din piatră de dimensiuni medii și mici, legate cu un mortar dur, din var și nisip începând chiar de la talpa fundației.

În anul 1603 Cetatea își deschide porțile trupelor imperiale ale generalului Basta care, temându-se de un atac de la nord-vest, a întărit zona Turnului Cizmarilor cu un val de pământ și palisadă. Insuficient însă.

Cronicarul Georgius Kraus notează că în august 1605, mercenarii principelui Ștefan Bocskai au bombardat Sighișoara de la nord vest, de pe Dealul Crucii (*Kreutzberg*), o ramificație a Dealului Gării (*Siechhof*), cu ghiulele grele de câte 20-25 funturi și au dărâmat aproape de tot zidul de la Turnul Cizmarilor până la Turnul Lăcătușilor, cu toate că abia cu doi ani înainte tocmai acest punct a fost întărit de soldații generalului George Basta¹¹.

Ineficiența fortificării rudimentare din 1603 și distrugerile din 1605 au determinat autoritățile locale să regândească sistemul defensiv din zona cuprinsă între Turnul Lăcătușilor și cel al Cizmarilor. Acum se ridică monumentul actual, care a triplat spațiul interior, a utilizat cu maximă eficiență ruinele anterioare și și-a ales un plan hexagonal, adecvat noilor tehnici de asediu, în care rolul primordial îl aveau bombardele. În consecință, „noul” Turn al Cizmarilor suprapune aproape integral laturile de sud și de vest ale vechiului turn patruleter, extinzându-se semnificativ spre nord (pentru eficientizarea defensivei pe zidul de legătură cu Turnul Lăcătușilor) și spre est, în interiorul cetății.

Noua etapă este evidentă peste tot unde au fost surprinse relații de zidărie. Astfel, zidul actual de sud-est se adosează și suprapune zidul de est al turnului patruleter, zidul de sud-vest suprapune parțial ruina de sud, latura de vest se așează aproape în întregime pe aceeași parte a construcției inițiale, în timp ce laturile de nord-vest, nord-est și est se adosează și „călăresc” cele două faze anterioare ale incintei medievale.

Fizionomia arhitectonică născută la sfârșitul veacului XVI a fost însoțită de o tehnică deja verificată, cea a arcelor de descărcare, vizibilă pe latura de sud-vest a „hexagonului”, în porțiunea de suprapunere a celor două turnuri, acolo unde zidăria nouă face un decroș spre exterior, imposibil de susținut cu fundație proprie (S.5), precum și pe latura de nord-est (S.6), în care distanța prea scurtă dintre vechile ziduri de incintă i-a îndemnat pe meșterii medievali să repete aceeași soluție de rezistență.

9 Cota 0 pentru wagriss a fost stabilită pe nivelul superior al pragului de intrare de la demisol

10 Soluție constructivă utilizată cu cel puțin un secol în urmă la Biserica din Deal.

11 Apud Friededrich Müller, *Archäologische Skizzen aus Schäßburg*, în Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, N. F. Bd. 1857

Complementar a fost folosită și soluția zidăriei în trepte¹². Astfel talpa zidului de est se află la -4,1m/w, cea de nord-vest la -7,08m/w, coborând neprecizat pe latura de vest. De asemenea, pe latura de est elevația începe la -1,7m/w iar pe latura de nord-vest aceasta pornește de la -3,94m/w. Oricum, pe ansamblu, întregul turn beneficiază de fundații și elevații masive și robuste, fără fisuri sau crăpături, din bolovani de dimensiuni medii, cu rare fragmente de cărămidă pentru egalizare, totul legat cu un mortar de bună calitate, din var și nisip.

Cu toate că planul imaginat la începutul secolului al XVII-lea se păstrează până în ziua de azi, elevația și funcțiunea interioară a Turnului Cizmarilor au suferit mai multe modificări conjuncturale.

Astfel, în 1613, din lipsă de faină magistratul orașului permite breslei cizmarilor să-și instaleze în turn o moară de mână „atât timp cât îi va plăcea”¹³. În consecință se poate bănui că în acea vreme nu exista pilonul central, spațiul fiind astfel mai cuprinzător, că jumătatea de est a turnului a fost amenajată ca demisol, și că intrarea s-a făcut pe sub o boltă obturată mai târziu cu zidărie. Urmele vechii intrări sunt vizibile atât la exterior cât și la interior, iar pragul se află la -1,7-1,8m/w, adică cu -0,5m sub actualul nivel de călcare la exterior și -1,4m sub cel de la interior. De asemenea, în interior, la nivelul pragului este evidentă urma unei podele din lemn, păstrându-se chiar un capăt de grindă lângă zidul de est al vechiului turn patruleter.

Amplificarea în volum a Turnului Cizmarilor a fost urmată de amenajarea bastionului cu același nume, pomenit uneori și ca Bastionul Călugărițelor („*Nonnenschantze*”)¹⁴.

După cronică „Wachsmann-Göbel”¹⁵ în 1657 sfatul orașului a dorit ca noul bastion să se facă în fața Turnului Cizmarilor ca să se poată bombarda și „poarta din dos” („*hinterste Tor*” -Turnul Croitorilor) dar din motive economice primarul a vrut să folosească un zid mai vechi „și astfel bastionul cu mai puțină luare în considerație a trebuinței decât a cheltuielilor s-a ridicat în locul de acum de teama tătarilor în timp de o lună”. Acel zid vechi menționat în cronică este tocmai primul zid de incintă.

Cum lucrarea de fortificare s-a încheiat în 1658, în timpul principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea, o inscripție compusă din trei plăci de piatră și litere în basorelief a fost amplasată pe una din fețele acestui turn. Placa superioară conținea stema orașului (cea mai veche cunoscută) și deviza „*NOMEN DOMINI TURRIS FORTISSIMA*”

12 Soluția fundațiilor în trepte este o caracteristică din ce în ce mai evidentă a ingineriei medievale, cel mai apropiat și pertinent exemplu comparativ pentru cazul Sighișoarei fiind cetatea medievală a Saschizului, unde, în aceeași perioadă (sec. sec. XV-XVI) și într-un relief oarecum asemănător, astfel de fundații au fost intens folosite la toate turnurile.

13 Friededrich Müller, *Op. Cit.*

14 Gheorghe Baltag, *Sighișoara Schässburg Segesvár*, Ed. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca 2004, p. 195

15 Fr. Müller, *Op. Cit.*

(*Numele Domnului este cel mai puternic turn*), placa mediană avea în chenar următorul text „*Sub domnia ilustrisimului și prealuminatului principe G. Rákoczi II, din mila lui Dumnezeu principe al Transilvaniei și comite al secuilor*”. Ultima placă îi menționa pe demnitarii care se îngrijiseră de inscripție „*Prin grija și efortul domnilor Johann Both, primar al orașului și Petrus Nussbaum, jude regal*”. Primele două inscripții se păstrează la Muzeul de istorie iar ultima, deteriorată puternic în 1857, a dispărut¹⁶.

A doua jumătate a secolului al XVII aduce cu sine și flăcările celui mai distrugător sinistru din istoria cetății: marele incendiu din 30 aprilie 1676, căruia i-au căzut pradă 624 de case, 120 de gospodării țărănești, șapte turnuri de apărare, Turnul cu Ceas, cele două biserici ale mănăstirilor de maici și Biserica Mănăstirii. În Protocolul breslei croitorilor, Andreas Göbel, cel care a făcut „*adevărată descriere a sus-amintitului incendiu*”¹⁷, a spus chiar că după explozia muniției din Turnul Croitorilor „*în Cetate n-a rămas acoperiș întreg nici cât o masă de lat*”. Distrugerile au afectat considerabil și Turnul Cizmarilor, care își primește forma actuală abia la 1681¹⁸, când este înregistrat și un puternic cutremur¹⁹. Acum se renunță și se astupă demisolul, se obturează vechea intrare și se deschide cea de azi, se ridică exclusiv din cărămidă pilonul central, ferestre primesc forma în *mâner de coș* și se amenajează două turnulețe de observație la est și vest (ultimul dispărut)²⁰, ambele vizibile pe o „*Schiță*” realizată de Andreas Blasius în 1704 („*Skizze der Schässburger Burg aus der Zeit von 1162 bis 1704 aus Andreas Blasius Naschlass –Vermütlich von seiner Hand*”), păstrată la muzeul din localitate.

În ceea ce privește accesul la nivelul superior, acesta a fost asigurat aproape în permanență de o scară exterioară și numai din a doua jumătate a secolului XIX (după 1861?), printr-o scară interioară, cu o trapă de mici dimensiuni între cele două niveluri. Scara exterioară s-ar fi putut sprijini pe stâlpi de lemn, așezați la rândul lor pe o talpă din cărămidă, cum este cea descoperită lângă colțul de nord-vest (S.2). Dacă ea a avut sau nu traseul celei actuale nu putem bănuși.

În Registrul General din acea vreme al orașului se menționează un inventar al armamentului din turn: „*14 archebuze mari, 6 archebuze mici, 3 muschete, 2 chintale de plumb, 2 chintale de pulbere, mai multe ghiulele de tun, 8 lăncii și o spadă pentru două mâini*”. De asemenea, din planul de apărare de la 1704 aflăm că „*11 luptători din breasla cizmarilor vor apăra turnul, iar bastionul trebuie apărat de 20 de luptători. Calfele de cizmari au de apărat jumătate de zid către Turnul Croitorilor, cealaltă jumătate fiind apărată de croitori*”²¹

16 *Ibidem*, p.19, nota 42; G. Baltag, *Sighișoara...*, p.195

17 R Schuller, *Alt Schäßburg*, Schäsburg, 1906, p. 57-59.

18 Friededrich Müller, *Op. Cit*

19 *Topografia...*, p. 86

20 *Ibidem*, p.119

21 G. Nussbächer, *Der Schässburger Schusterturm*, în *Neuer Weg*, 27, 8080, 6 mai, 1975, cf.

Ultima fortificare a zonei se petrece în secolul al XVIII-lea, când când această porțiune de incintă a fost dublată cu un val și șanț²², cel din urmă fiind pronabil la originea denumirilor de *Schanzplatz* pentru piațetă de lângă Turnul Cizmarilor și *Schanzgasse*, strada de legătură cu Piața Cetății -actuala stradă a Bastionului²³.

Primul zid de incintă mai apare pe un plan al orașului din 1750 (Stadtplan Theumer 1750)²⁴, se demolează parțial 1846²⁵ -când este vizibilă o portiță protejată de un “turnuleț de veghe” în consolă, care era amplasată cam pe la mijlocul distanței actualului zid dintre Turnul Cizmarilor și cel al Lăcătușilor- și dispare cu totul odată cu fosta Mănăstire a Clariselor și Turnul Lăcătușilor, în 1894, pentru a se construi în locul respectiv o biserică catolică. În fine, cu ocazia reabilitării pavajului din Cetatea medievală a Sighișoarei vechiul zid de incintă fie va fi marcat la nivelul solului, fie va fi refăcut până la o anumită cotă.

După ce funcția militară a Turnului Cizmarilor a dispărut, acesta a fost folosit în epoca modernă ca arhivă a orașului iar acum adăpostește, în partea superioară o redacție de ziar iar în mansardă un post de radio.

Der Schusterturm in Schäßburg – Archäologie und Geschichte

(Zusammenfassung)

Der Turm, welcher sich in Obhut der Schusterzunft befand, ist ein Flankierungsturm, der sich in der nordwestlichen Ecke der mittelalterlichen Burganlage befindet, von wo der Weg welcher den Osten Siebenbürgens mit dem mittleren Teil verband, überwacht werden konnte.

Seine sechseckige Form, welche er heute aufweist, erhielt er gegen Ende des XVII - ten Jahrhunderts, seine Grundmauern aber stützen sich auf das Niveau der früheren Hallstatt- Kultur.

Die Anfänge des Turmes finden sich in XIV – ten Jahrhundert, als an diesem Ort ein viereckiger Turm stand. Diese Form behielt er bis 1594, als er abgerissen wurde und in seiner gegenwärtigen Form – welche den neuen Verteidigungstechniken besser entsprach - wiederaufgebaut wurde.

Der neue Turm verdreifachte die Größe des Innenraumes, nützte bestmöglich die bestehenden Ruinen und seine Grundmauern wurden in Stufen und Bogenform gebaut, vor allem in den über die alten Mauern errichteten Teilen.

Als Flankierungsturm, stellt der Schusterturm die Verbindung zwischen dem westlichen und dem nördlichen Teil der Ringmauer her, obwohl diese in ihrer jetzigen Form nicht aus der gleichen Zeit stammen.

Im Jahre 1603 besetzt General George Basta Schäßburg befestigt den Nordteil der Burg, wo neben dem Schusterturm ein Graben und eine hölzerne Palisade angelegt werden. Dieses erweist sich allerdings als ungenügend zu sein, und so beschossen die Soldaten des Fürsten Stefan Bocskai 1605 Schäßburg von dem Kreuzberg und zerstörten fast die ganze Mauer zwischen Schuster- und

G. Baltag, *Sighișoara...*, p.196

22 *Topografia...*, p. 119

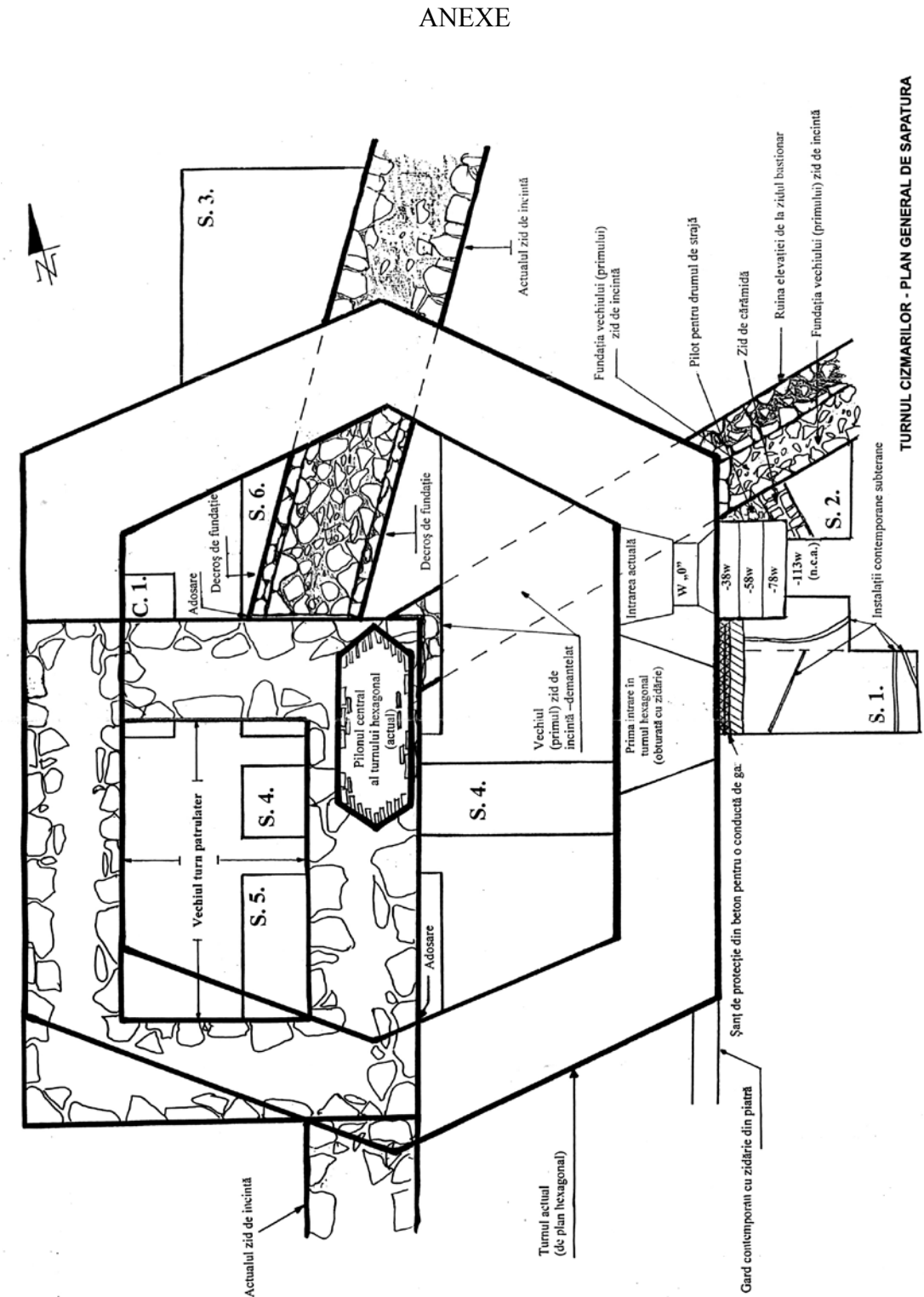
23 P. Niedermaier, P. Gutt, R. Bondor, *Atlas istoric al orașelor din România, Sighișoara*, București, 2000, p. XI

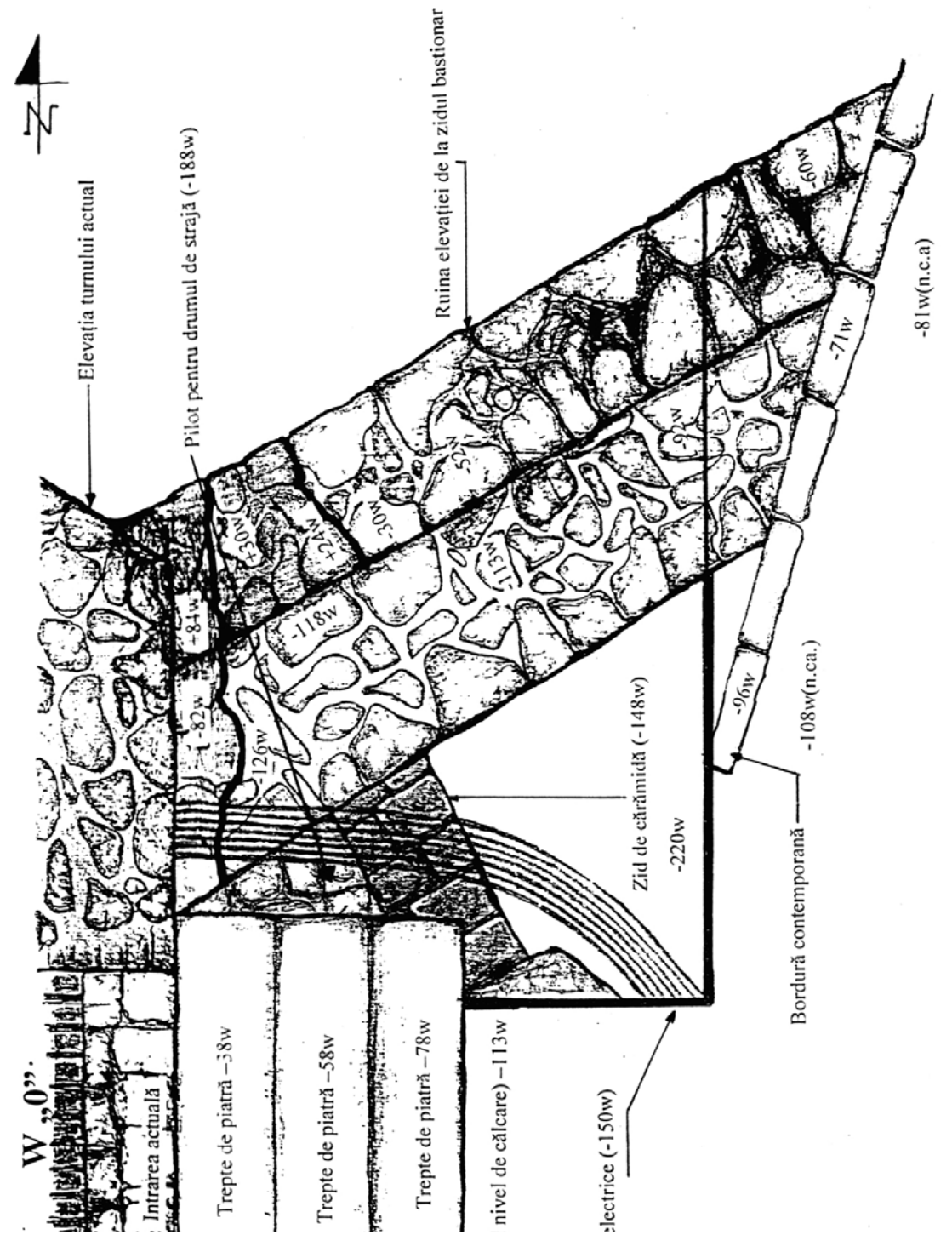
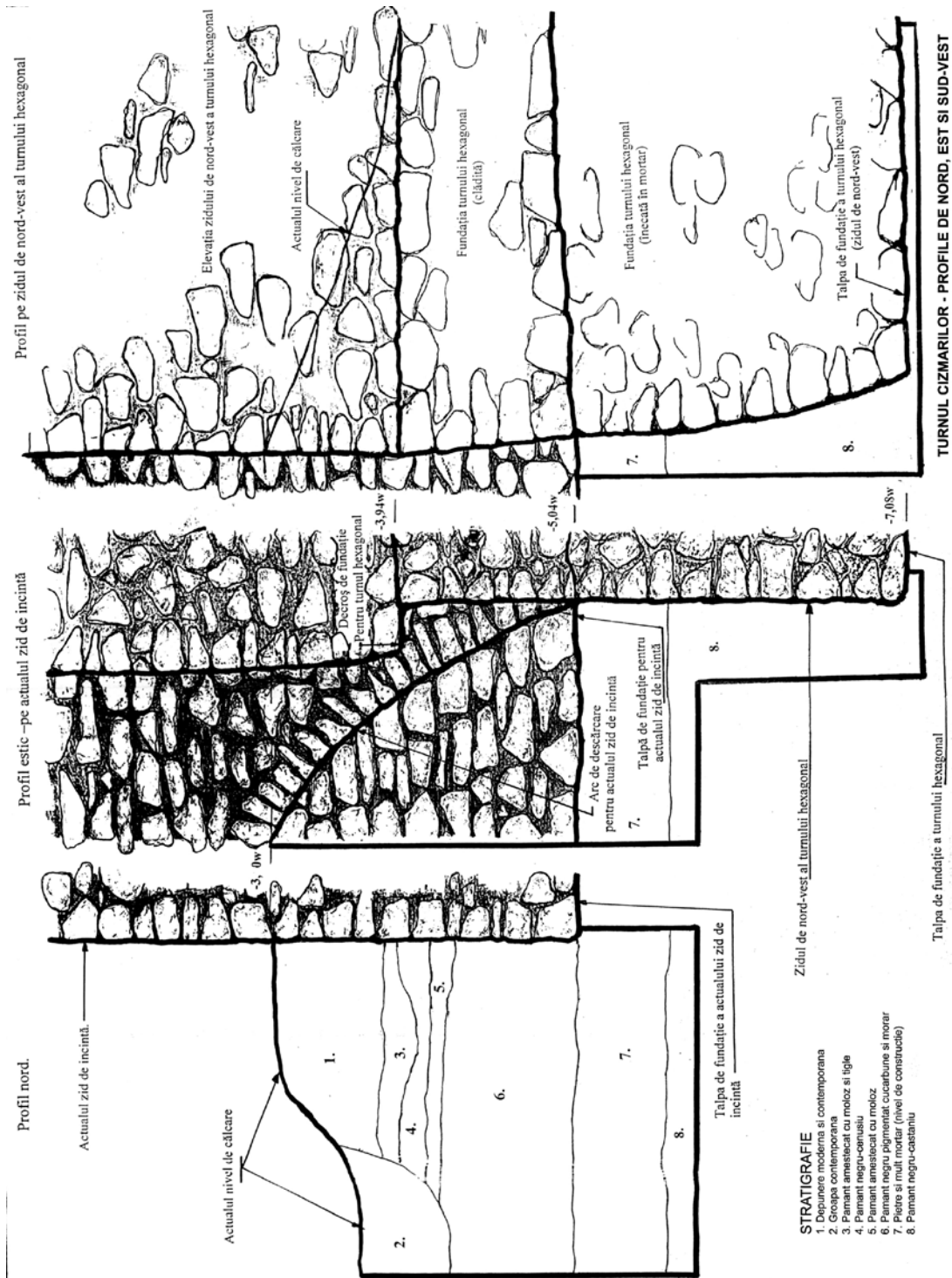
24 *Topografia...*, p. 42.

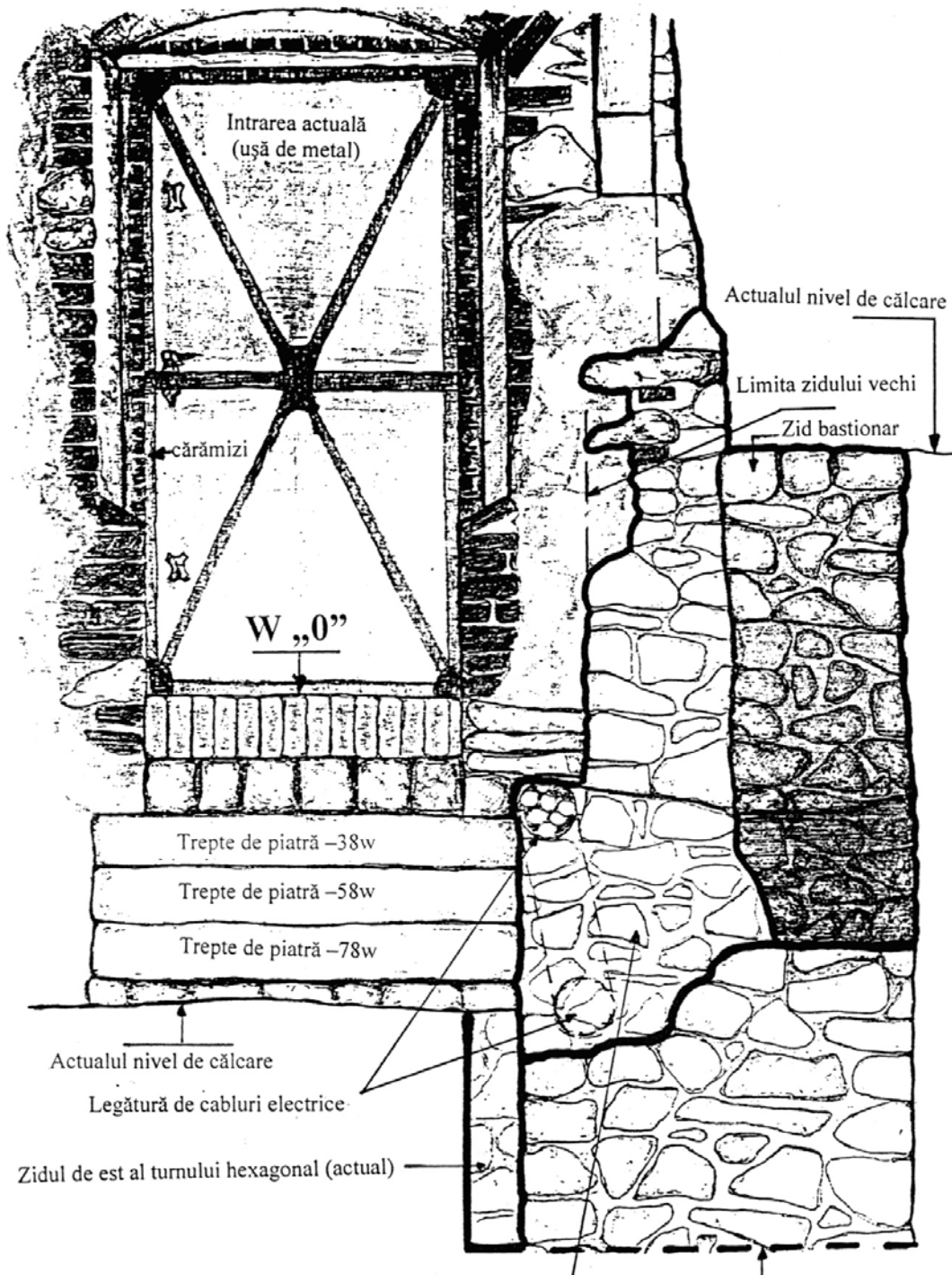
25 G. Baltag, *Sighișoara...*, p.196

Schmiedeturm.

Die Ineffizienz der rudimentären Verbesserungen von 1603 veranlassten die lokalen Behörden 1657, diesen Teil mit einer Bastei zu verstärken, unter Benutzung der Ruine der ersten Innenmauer welche sich in dieser Zone befand. Die Mauer der Bastei, welche noch auf einem Stadtplan aus dem Jahre 1750 eingezeichnet ist, wurde wahrscheinlich 1894 zusammen mit dem früheren Clarisen Kloster und dem Schmiedeturm abgetragen, um an dieser Stelle eine Katholische Kirche zu errichten.

TURNUL MEU CU CEAS. FIGURINA MEA – PROGRAM DE EDUCAȚIE MUZEALĂ –

Florina Ștefan

ARGUMENT

Muzeul, o importantă instituție de cultură în societatea modernă, își asumă din ce în ce mai serios și își exercită cu din ce în ce mai mult succes una dintre funcțiile sale, și anume: *„punerea în valoare a patrimoniului muzeal în scopul cunoașterii, educării și recreării”* (Legea muzeelor și a colecțiilor publice 311/2003).

Programele de educație muzeală sunt procese complexe, ample, care, pentru a-și atinge obiectivele trebuie să fie derulate cu mult profesionalism. Specialiștii care se ocupă de aceste programe trebuie să fie pregătiți în domeniul științelor sociale, comunicare socială, psihosociologie, succesul lor fiind asigurat de abordarea temelor sub aspect *interdisciplinar*.

Acest termen reprezintă o modalitate de organizare a conținuturilor învățării, care oferă o imagine unitară asupra fenomenelor și proceselor studiate în cadrul diferitelor teme abordate și care permite contextualizarea și aplicarea cunoștințelor dobândite. Este o componentă a procesului de instruire prin care se asigură aspectul activ și formativ de dirijare efectivă a învățării, de stimulare a creativității. Un alt criteriu de care trebuie să se țină seama când se organizează un astfel de program educațional este *divertismentul*, care are un important rol în recreere, fiind una dintre funcțiile *timpului liber*.

Actul de cultură pe care îl realizăm în cadrul muzeului prin programele de educație muzeală se află și el într-un context al schimbărilor radicale apărute în secolul XXI, iar o succintă analiză a acestor schimbări credem ca se impune în rândurile de mai jos. De unde venim și încotro ne îndreptăm ?

Pentru prima oară în decursul istoriei omul se raportează numai la sine pe acest Pământ.... Astăzi trăim într-o lume atât de complet transformată de om încât peste tot întâlnim structuri create de om, ne